

A MAGYAR HATÁROZOTT NÉVELŐ KIALAKULÁSÁNAK SZINTAKTIKAI VONATKOZÁSAI

BAKRÓ-NAGY MARIANNE

1. Dolgozatomban a magyar határozott névelő történetének egy részkérdésével foglalkozom: azt vizsgálom, hogy vajon a főneves szerkezetben a határozott névelőnek a személyes névmási birtokosok előtti kötelező jelentkezéséhez – az eddig is megismert indokokon kívül – még milyen magyarázat fűzhető. Egyszersmind azt is számbaveszem, hogy az eddigi magyarázat típusok miért nem tarthatók maradéktalanul kielégítőeknek.

A kérdés ilyen felvetését azért tartom indokoltnak, mert úgy gondolom, hogy a személyes névmási birtokosok előtti határozott névelő megjelenésére adott eddigi magyarázatok, amelyek jobbra a nyomatékosításra, a visszautalásra vagy grammatikai okra vezetnek vissza a mára kötelező szabályt, kevésbé számolnak azzal a – végső soron kognitív/kommunikációs okokra visszavezethető – szemantikai vonatkozással, amelyik pedig a változások háttérben szintűgy működik. A kérdés ezen túlmenően még két szempontból is érdekes: egyrészt, mert a magyarban a személyes névmásnak a névelőzése csak birtokos jelzői funkciójában lehetséges, másfelől pedig azért, mert – történeti szempontból nézve – olyan szabállyal van dolgunk, amelyik relatíve rövid idő alatt, rohamosan terjedt el.

Ahhoz, hogy magát a kérdésfeltevést igazolni tudjam, meg az elgondolt magyarázat érdekében is, célszerű röviden összefoglalni, hogy egyrészt a mai magyar nyelvben melyek a határozott névelőre vonatkozó legfőbb szintaktikai szabályok és megállapítások (2.), másrészt pedig azt, hogy a nyelvtörténeti szakirodalom miként vélekedik kialakulásáról, jelenlegi szintaktikai tulajdonságainak az előzményeiről (3.). Mindkét áttekintést túlnyomórészt a *Strukturális magyar nyelvtanra*, illetőleg *A magyar nyelv történeti nyelvtanára* alapozom, mert vélhetően e két kompendium tartalmazza a kérdésre (is) vonatkozó, aktuálisan legérvényesebb megállapításokat.

Határozott névelőn a legsemlégesebb determinánst értem. Determinánsnak pedig azt a mondat-összetevőt tekintem, amelyik a főneves szerkezetet egy meghatározott egyed kijelölésére teszi képessé (vö. É. Kiss 1998: 80).

A határozott névelő szinkrón és diakrón jellemzőinek az áttekintésekor nem célszerű, hogy a kétféle megközelítés megállapításait egybevessem egymással; mindazonáltal nem érdektelen megfigyelni, hogy mely szabályok voltak érvényesek már az ómagyar korban.

2. A határozott névelő szinkrón szintaktikai jellemzői

Csupán azoknak a megállapításoknak a sorravételére szorítokozom, amelyek mondandóm szempontjából relevánsak (vö. Szabolcsi-Laczkó 1992).

a. A határozott névelő a determinánsok osztályába tartozik.

b. A determinánsok közül egyszerre többféle is megjelenhetik a főneves szerkezetben, amiből következik, hogy különféle kategóriákhoz tartoznak. Ezek a következők:

mind (önmagában külön kategóriát alkot)
határozott névelő
mutató névmás
kvantor

c. A determinánsok sorrendje kötött, ezért föltehetően más és más a funkciójuk; sorrendjük a szerkezetben balról jobbra haladva:

mind
ez/az mutató névmás és a határozott névelő (*a, az*, dial.: palatális változat is)
eme, e, ezen stb. mutató névmás
kvantor (*összes, valamennyi*, stb.)

Néhányuk sorrendje így példázható:

- (1a) *mind a* két könyv
- (1b) *mind ezen* könyvek
- (1c) *az összes* könyv stb.

d. A determinánsok különböznek aszerint, hogy közvetlenül a főnévhez járnak-e avagy a főneves szerkezet egészéhez; e szempont szerint a *mind*, a határozott névelő és az *ez/az* mutató névmás a főneves szerkezet egészéhez tartozik (azt indíthatja), az *eme, ezen* stb. mutató névmás és a kvantorok pedig közvetlenül a főnévhez. Az *eme, ezen*, valamint a kvantorok viselkedésére (1b-c)-ben láttunk példát; a határozott névelőre (2a), az *ez/az* mutató névmásra (2b), a *mind* helyzetére (2c) ad példát:

- (2a) *az összes* kék könyv
- (2b) *azok* a kék könyvek
- (2c) *mind* a négy gyermeked stb.

e. E kétféle típusú determináns között van olyan, amelyik együtt is állhat, mint pl. a *mind* + határozott névelő/mutató névmás (1a-b)-ben és (2c)-ben, a határozott névelő + kvantor (1c)-ben stb., azonban van olyan is, amelyik állhat együtt ugyan, de nem közvetlenül egymás szomszédságában, azaz csak úgy, hogy valamely más elem kerül közéjük. Így például nem állhat közvetlenül együtt a határozott névelő + *minden/valamennyi* stb. kvantor:

- (3) **a minden* könyv de *a* fiú *minden* könyve
- **a valamennyi* könyv de *a* fiú *valamennyi* könyve

f. Ez a más elem – ahogyan (3)-ban is látható – lehet például a birtokos: a birtokos logikailag ugyancsak determináns.

g. A birtokos lehet főnév, tulajdonnév vagy személyes névmás.

h. e-ből következik, hogy a *mind*, a mutató névmás és a névelő – ebben a sorrendben – megelőzi (4a–b), az összes többi determináns pedig követi (4c–d) a személyes névmási birtokost.

- (4a) mind ezek az én könyveim...
- (4b) az én könyvem
- (4c) a fiú ezen könyve
- (4d) az én összes könyvem stb.

i. A személyes névmást csak birtokosi funkciójában előzheti meg határozott névelő.

E legutóbbi megállapítás az, amelyhez a nyelvtörténet megfigyeléseit sorra véve vissza kell majd jutnom.

A mai szakirodalom kétféleképpen vélekedik arról, hogy a határozott névelő vajon a birtokoshoz avagy a birtokhoz tartozik-e a főneves szerkezetben. A korábbi vélekedéseket Szabolcsi foglalja össze, s elemzésének sarkalatos megállapítása, hogy a nominatívuszi birtokos előtt jelentkező határozott névelő a főnévi csoport bevezetőjével analóg szerkezeti elem; a határozott névelő a birtokszóhoz kapcsolódik (1992: 76, 79). Ezzel a felfogással szemben, s a Szabolcsi 1992 előtti szakirodalmi előzményekkel részben megegyezően É. Kiss a személyes névmási birtokos előtti határozott névelőt a birtokoshoz köti, amire alább még visszatérek (É. Kiss 1998: 85).

3. A határozott névelő diakrón szintaktikai jellemzői

Témám szempontjából a határozott névelőre vonatkozó leglényegesebb nyelvtörténeti megállapítások (Gallasy 1991, 1992 és Wacha 1995 nyomán) a következők:

- a. A határozott névelő egy sor más nyelvhez hasonlóan főnévi mutató névmásból (*az/ez*) alakult ki a korai ómagyar korban.
- b. Helye a szerkezetben kötött: csak főnév, illetőleg főneves szerkezet előtt állhat.
- c. Toldalékolhatatlan.

d. Mivel nyelvtörténeti előzményével megegyező a szerkezetbeli helyzete, s kezdetben maga a mutató névmás is toldalékolhatatlan volt, a korai, de még a késői ómagyar korban is nehéz megkülönböztetni a kétféle determinánst egymástól:

- (5a) JókK 38 És te meg mutaffad *az hegyet* ewnekýk
- (5b) JókK 20–21 le Vete magat *az feldre*

Ezért átmeneti kategóriaként célszerű egy ‘névelő-előzmény’ determinánssal számolni. Érdemes megjegyezni, hogy e kategória bevezetése nyelvtörténet-elméleti szempontból lényeges mozzanat, mert utal arra az állapotra, amelyben az előzmény (a mutató névmás) és a változás következménye (a határozott névelő) azonos formában, de már föltehetően elkülönülő funkcióban egy kvázi szinkrón szintben együtt létezett. Gallasy megfogalmazásában a kései ómagyar korban „az új szófajjal és az eredet-szófajjal alkotott szerkezetek formailag, grammatikailag azonosak, pusztán funkcionálisan eltérőek” (Gallasy 1992: 722).

e. A névelő determinánsi szerepét az ómagyar korban betöltheti önmagában is

- (6) JókK 73 *az apacza lyanok zoktakuala myfere meny*

de kapcsolódhatnak további determinánsokhoz, azaz állhat előtte mutató névmás (habár még igen ritkán).

- (7) OklSz *Azzal az lewelel mellyet*

Állhat utána birtokos, mely utóbbi lehet például főnév

- (8) VitkK 40 *az azoñoknac tarsasagat*

vagy személynév; a személynév előtti helyzete ingadozásokat mutat, akárcsak a mai dialektusokban, hiszen állhat névelővel (9a) vagy anélkül (9b).

- (9a) JókK 17 *De az jlyes*

- (9b) JókK 103 *mykoron ewlne az aztalnal boldog ferencz*

De állhat utána személyes névmás is: a személyes névmás egyetlen (és miként láttuk, mára kötelező) névelőzési lehetősége éppen a birtokosi szerep.

- (10) MargL 4 *mellyet az ev zvlej az dunanak zygeteben...epehtenek*

Emlékezzünk arra, hogy a határozottságot kifejező grammatikai eszközök közül a birtokosi személyes névmásnak egyedülálló a szerepe: a névelőzés rohamos mértékben előtte valósult meg.

e. b.-ből következik, hogy nem csupán más determináns, hanem egyéb bővítő is követheti a határozott névelőt, így pl. melléknévi jelző is.

- (11) JókK 58 *zent fferencz fel haga az p[re]dicalo zekbe*

f. A főneves szerkezetbeli szórendi viszonyaiból az következik, hogy – hasonlóan a mutató névmáshoz és a személyes névmási birtokoshoz – határjelzői funkciója van az alanyi és állítmányi rész elkülönítésében. (12a)-ban a mutató névmás a határjelzés; (12b-c)-ben a birtokos személyes névmás.

- (12a) CzechK 56 *Oh meyl edos ez zent yllath*

- (12b) JókK 43 *Myczuda enedeffeges yftenem*

- (12c) MünchK 22ra *nag tehütöd*

(12a)-ban a mutató névmás nélkül az *édes* is az *illat* jelzőjeként lenne értelmezhető, (12b-c)-ben a személyes névmás nélkül a *micsoda*, illetőleg a *nagy* az *édesség*, illetőleg a *hited* jelzője lenne. (12d)-ben viszont egyedül a határozott névelő tölti be a határjelzési funkciót.

- (12d) SándorK 34 *de annal is nomosb az zyzessgebely tiztassaag*

Tekintettel arra, hogy e dolgozat szempontjából különösen lényeges, lássunk példát arra is, amikor a határozott névelő „...a személyes névmás alanyi, ill. birtokos jelzői szerepének megkülönböztetéséhez” járul hozzá (Wacha 1995: 157); példái közül egyet idézve:

- (13) WeszprK 75 *el fogiatkozuan az p ereibe le essek a földre*

ahol a határozott névelőt elhagyva az *o* lehetne a mondat alanya is. Hogy ez mennyire így van, mutatják még az alábbi esetek is.

- (14a) DöbrK 234 [en lekem es orvende en idvösseges istenembe] Mert *v* | *zolgalo leañanak* alazotossagat tekente
 (14b) Mert | *v zolgalo leañanak* alazotossagat tekente

A személyes névmás, az *o* (*v*) a példában istenre utal. Ez a személyes névmás a (14a) olvasata szerint (ti. ahol a virgula a személyes névmás után áll) a mondat alanya, (14b) szerint viszont a birtokos. Nincs ez másként (15a)-ban s (16a)-ban sem, ahol a személyes névmás a legenda főhősére, Szent Ferencre, illetőleg Margitra utal, (17)-ben és (18)-ban pedig az esz.l., ill. tsz. 2. személyű névmás szintaktikai szerepe nem egyértelmű.

- (15a) JókK 36 [Felfeges yftennek hyv zolgaÿa es baratÿa zent ferenc:] mert *ew* | *teremiewet es yduezeyetewet* [mend ew zeueuel ewnmaga es egyebeknek myatta kykuel tyztelhattiuala] tyztelyuala
 (15b) mert | *ew teremtetewet es yduezeyetewet...* tyztelyuala
 (16a) MargL 9–10 kÿnek okaert gyakorta jut vala *ev* | *testenek* nagy fogÿatkozasara
 (16b) kÿnek okaert gyakorta jut vala | *ev testenek* nagy fogÿatkozasara
 (17a) 1520k RMKT 1². 486 Zegyent vallek *en* | *batorlagomban*
 (17b) Zegyent vallek | *en batorlagomban*
 (18a) DöbrK 393 Es *ti* | *lelketeknek* nÿgalmat letek
 (18b) Es | *ti lelketeknek* nÿgalmat letek

Abban, hogy eldöntsük, vajon alannyal van-e dolgunk a példákban vagy pedig birtokossal, még a személyes névmás szórendi helye sem segít, mert amiként (19)-ből és (20)-ból kitűnik, annak – a közlés tartalmából következően – változó lehet a helye.

- (19) MargL 140 akoron gyogÿyhlvz *te* meg korsagbol
 (20) JókK 450 Ne akarÿatok *ty* ffelnÿ
 (20a) MünchK 35va *Tü* né akaziatoc felnetec

Ha azonban a határozott névelőt a személyes névmások elé gondoljuk (*az o szolgáló leányának, az o teremőjét, az o testének, az én bátorságomban, a ti lelketeknek*), akkor az rögtön birtokosként lesz meghatározható. A személyes névmás grammatikai funkcióját tehát a határozott névelő biztosítja.

4. A határozott névelőnek határjelzési funkciójával kanyarodom vissza most már ahhoz a szinkrón grammatikai megállapításhoz, mely szerint a névelő a főneves szerkezet bevezetője: ez a funkciója az ómagyarrá, pontosabban a kései ómagyarrá már kialakul. Ám nem csupán kialakul, hanem egyre inkább terjedőben van, ami a névelőzés általános terjedésével is összefüggésbe hozható. Amiben fontos szerepe volt a személyes névmási birtokos előtti kitételének, azaz a (10) *az ev zÿley*-típusú, tehát a névelő + személyes névmási birtokos szerkezetek egyre növekvő számának: „Azok közül a grammatikai eszközök közül, amelyek határozottságot is kifejeznek..., a határozott névelő szempontjából a legjelentősebbek azok, melyek a birtokos szerkesztéssel kap-

csolatosak...kivált a személyes névmási birtokos jelzős szerkezetek. Ez utóbbiak körében a leglátványosabb a névelő terjedése: a legkorábbi kódexek anyagában meglehetősen ritkán fordul elő...míg a kissé későbbi kódexekben és a levelezés anyagában jobbra ez a forma a jellemző, s inkább hiánya a kivételes...” (Gallasy 1992: 735–6). Az a tény, hogy a főneves szerkezetek bevezetője mára a határozott névelő, többek között közönségesen következik abból, hogy korábban a (névelő nélküli) személyes névmási birtokos (is) ilyen szerepet töltött be, hiszen az előtte megjelenő névelő veszi át fokozatosan e funkciót. Másként fogalmazva: amilyen mértékben növekedik a személyes névmási birtokos névelőzése, olyan mértékben csökken a személyes névmás határjelzési funkciója.

Lássuk ezek után, hogy a szempontunkból releváns kétféle determinánsnak, a határozott névelőnek meg a személyes névmási birtokosnak a funkciójára milyen magyarázatot kínál a szakirodalom. A személyes névmások birtokosi funkciójával kapcsolatban Hámorit idézem: a személyes névmási birtokos „Terjedését... a személyre vonatkoztatás hangsúlyozásának, az 1. és 2. személyre való utalás pontos jelölésének igénye indokolhatta” (Hámori 1995: 702); s még tovább: „...csak olyankor fejez ki valójában birtokviszonyt, amikor a névmás hangsúlyos, jelentéstanilag kiemelt szerkezettag. Ellenkező esetben a személyes névmási birtokos jelzőnek látszólagos szintaktikai helyzete ellenére sincs világos birtokosi szerepe” (Hámori 1995: 703). Azonos következtetésre jut Wacha is: a személyes névmásokkal „alkotott birtokos szerkezetben voltaképpen csak olyankor fejeződik ki birtokviszony..., amikor a névmás hangsúlyos, s kitétele a mondandó szempontjából lényeges” (Wacha 1995: 375).

A határozott névelővel kapcsolatban a korai ómagyar kort illetően Gallasy így vélekedik: „A névszók határozottsága, ismertsége névelő(előzmény) nélkül is egyértelmű lehetett a szövegben, a névszó határozott volta nem kívánta meg a névmás-névelő determináns csatlakozását, a határozottság kétszeres kijelölését” (Gallasy 1991: 471). Azokat a nem szövegtől függő – prezentálás, deiktikus funkció –, illetőleg szövegtől függő – anaforikus, kataforikus funkció – okokat, melyeknek következtében a későbbiekben a kettős determináltság mégis rohamosan terjedt, részletesen tárgyalja. (Ugyanakkor tudható az is, hogy a névelőssé váló szerkezet grammatikailag végeredményben nem változik meg; vö. Gallasy 1992: 721). Közülük külön figyelmet érdemelnek azok, amelyek a – valamilyen módon már határozott, vagy grammatikailag azzá lett – főneves szerkezet névelőzésével kapcsolatosak; így a (nem birtokosi funkciójú) személynevek előtti névelőt részben az aktuális tagolással, részben pedig a mai is érvényes dialektális tagolódással magyarázza (1992: 734–735). A személyes névmási birtokos előtti határozott névelő jelentkezésére külön magyarázatot nem kínál, mint ahogyan a birtokosi funkciójú személynevek előtti használatára sem. Ez utóbbiak lehetséges történeti indoklására É. Kiss (1998: 84–85) utal röviden, aki a személynévi birtokos determináns előtti, dialektálisan jelentkező névelőt a birtokosnak vagy a birtoknak (vagy mindkettőnek) a közlésből már korábról ismert jellegével hozza összefüggésbe: a névelő így visszaül valamely, már ismert egyedre. A személyes névmási birtokos előtti határozott névelő megjelenését az előbbi analógiájaként gondolja el: „Lehetséges, hogy a személyes névmási birtokos előtt rögzült határozott névelő eredetileg ugyanazt a szerepet játszotta, mint a [ti. egyes nyelvjárásokban – B.-N. M.] a személynévi birtokos előtti névelő: azért kellett kitenni, mert a személyes névmás arra szolgál, hogy a beszélgetésben már felmerült egyénre utaljunk vele” (1998: 85). Ezzel az elgondolással tehát a

névelőnek anaforikus funkciót tulajdonít. Nevezük ezt a magyarázatot – némileg önkényesen – szöveg szempontú magyarázatnak. Indokoltsága megtámogatható a következőkkel: Károly Sándor (1994: 796) az ómagyar kor szövegmondataiban a szóismétlés szerepét elemezve rámutat azokra a szerkezetekre, amelyekben a szövegösszefüggés szempontjából a 3. személyű személyes névmási birtokos anaforikus használata nem redundáns: a szabályos használat egyik esete éppen a nominatívuszi főnév vagy személynév alanyi, illetőleg birtokosi funkciójának a meghatározása determináns – ebben az esetben az *ő* – által; pl.

(21) JordK 381 Es egybe hívan Jefus *hw* týzen ket tanoythwanýt

ahol az *ő* (*hw*) nélkül *Jézus* birtokosként is értelmezhető volna.

Az iménti magyarázatoktól függetlenül, az ómagyar kori mondat szórendjének elemzésében kerít sort Wacha a determinánsok, s azokon belül is a személyes névmási birtokos, meg az előtte rögzülő határozott névelő szintaktikai történetére. Ahogyan fentebb már utaltam rá, egy sor esetben határjelzői szerep tulajdonítható nekik, a mi szempontunkból főként az alanyesetben álló főnév, személynév, illetőleg személyes névmás alanyi vagy birtokos determinánsi funkciójának az elkülönítését illetően érdekes. Érdekes főként azért, mert noha explicit állítások formájában nem fogalmazódik meg, az adatok prezentálása és szórendi összefüggéseiknek az elemzése alapján mégis nyilvánvaló, hogy a többszörös determinálás kialakulására a szöveg szempontútól független magyarázat lehetőségét kínálja fel. Olyan magyarázat lehetőségét, amelyik tisztán a grammatikai ambiguitás elkerüléséhez köti a determinánsoknak főnév vagy főnéves szerkezet előtti megjelenését. Ezt a grammatikai kétértelműséget illusztrálta a (12–18)-ban bemutatott példasor, amelyek közül főként (13–18) tanúsága alapján érdemes megfogalmazni a következőt: a személyes névmási birtokos előtt jelentkező határozott névelő szintaktikai helyzetének a megszilárdulásához, illetőleg a jelenben már kötelező voltához hozzájárulhatott az is, hogy azokban a szerkezetekben, ahol a személyes névmásról – annak szórendi helyzetéből adódóan – nem volt egyértelműen eldönthető, hogy az a mondat alanya-e avagy birtokos, a határozott névelő megjelenésével vált egyértelművé a szerkezet. Ez pedig a személyes névmás megjelenésének sajátos grammatikai funkciót kölcsönöz. Nevezük ezt a magyarázatot grammatikai magyarázatnak. A harmadik, lényeges magyarázat a fordítások alapját képező latin nyelvi hatással indokolja, nem kizárólagosan, a névelő jelentkezését.

A továbbiakban azt tekintem át, hogy vajon a szöveg szempontúnak, meg a grammatikainak nevezett magyarázat típusok elégségesen indokolják-e a névelő személyes névmás előtti kitételét, hozzátéve rögtön, hogy egyikük érvényessége sem vonható kétségbe.

A szöveg szempontú magyarázat esetében a probléma abból adódik, hogy a határozott névelő a determináltságnak a harmadik fokát adja. (Emlékezzünk Hámorinak és Wachának arra a vélekedésére, amely szerint már a második fokú determináltságot adó személyes névmási birtokosnak sincs birtokosi funkciója, ha hangsúlytalanul áll.) Noha az ilyes, az egyértelmű szemantikai interpretációt célzó „túlbiztosítások” kialakulása éppen nem szokatlan a történeti változások során, önmagában ellene mond az egyszerűbb, jelöletlenebb szerkezetek irányában ható tendenciáknak.

A grammatikai magyarázat érvényessége ugyancsak vitathatatlan – igaz, bizonyos feltétellel: ha nem tesszük meg a változást eredendően indukáló oknak azt, hogy a

személyes névmás grammatikai funkcióját biztosítandó jelent meg a határozott névelő. Mert igaz ugyan, hogy a szintaktikai szerkezet változásai (is) az átlátszóság felé törekednek tendenciózusan, mégsem a grammatikai szerepe, hanem a szerepet hordozó mondat-összetevők viszonyainak szemantikai értelmezése, azaz a beszélői vagy hallgatói attitűdök indukálják a változást, amelyek azután grammatikailag értelmezhetők. Lazább megfogalmazásban: a beszélő vagy a hallgató számára édes mindegy, hogy egy főnév, személynév vagy személyes névmás alany avagy birtokos-e, ha a közlés, amelyik tartalmazza, szemantikailag egyértelmű. Mindezek szerint tehát most azt kell megfigyelnünk, hogy a szintaktikailag ambiguus szerkezetek szemantikailag is azok-e. Mert ha azok, illetőleg van közöttük ilyen, jó okunk lehet feltételezni, hogy a szemantikai kétértelműség kiküszöbölésének igénye húzódik meg a grammatikai kétértelműség kiigazítása mögött.

A (14–18)-as példák szerkezetileg két, egymásból levezethető típust képviselnek, amennyiben (14a)-ban, (15a)-ban és (18a)-ban – ti. (16a)-val és (17a)-val szemben – a személyes névmás topikalizált. Szempontunkból azonban ennél lényegesebb, hogy az (a) olvasatok szerint a személyes névmásnak alanyi, a (b) olvasatok szerint determinánsi, azaz birtokosi szerep tulajdonítható. A mondatok szemantikai értelmezésében ez a kétféleség – legalábbis felületes megközelítésben – nem okoz problémát, hiszen mindkét értelmezés szerint világos, hogy

i. az alany szerepű személyes névmás esetében a ki nem tett birtokos és az alany (a-olvasatok)

ii. a birtokos szerepű személyes névmás esetében a ki nem tett alany és a birtokos (b-olvasatok) egy és ugyanazon személyre utal.

Léteznek azonban olyan esetek is, amikor a mondatok szemantikailag sem egyértelműek, pl.

(22a) MargL 135 Meg tyztehgÿa vala az betegevknek *ev* | *ruhayokat*

(22b) Meg tyztehgÿa vala az betegevknek | *ev ruhayokat*

Hiszen (22a)-ban a mondat tárgya nem tartozik az alanyhoz, a ruhák valaki másokéi (ti. a betegekéi), s névelő kerülhetett volna akár a tárgy elé is

(22c) Meg tyztehgÿa vala az betegevknek *ev* | **az ruhayokat*

A mondat kétértelműsége persze még csak fokozódhatott volna azzal, ha (22c)-ben a főnévi birtokos is elmaradt volna:

(22d) *Meg tyztehgÿa vala *ev* | *ruhayokat*

Erre az esetre (23) mutat példát: ahol csak a szövegelőzményből derülhet ki, valóban ki a birtokos (de hasonló kétértelműség jelentkeznék (21)-ben is, ahol a személyes névmás elmaradása esetén ugyancsak az előzményekből volna azonosítható az alany):

(23) [Mÿchoda zeretet nagyob ez zeretetneel kyt meg byzoneyt iduezeÿtevnk...

Ezen keppen zerrete isten ez velagot ·] hog *ev egyetlen egy fÿat adnaja*

Ebben és a hasonló esetekben a határozott névelőnek a szerepe a szemantikai kétértelműség feloldása, s ennek következtében a grammatikai kétértelműség feloldása.

Tudvalévő, hogy a szintaktikai változásokra fokozottan érvényes az a megfigyelés, mely szerint bennük a változás igen korlátozott keretben indul el, s terjed onnan tovább az újraértelmezés, illetőleg az analógia révén. Márpedig a határozott névelőnek a szemantikailag eredetileg nem egyértelműen azonosítható személyes névmás előtti kitétele meglehetősen korlátozott dominium, főként ahhoz képest, hogy mára a személyes névmási birtokos előtti használata kötelező. Mégis úgy tűnik, hogy – a korábbi magyarázatok fenntartásával – a szemantikai magyarázat sem mellőzhető, amiként itt érvelni igyekeztem.

Állításom alátámasztására még egy további érv is fölhozható, nevezetesen a szupraszegmentumok szerepe. Wacha (1995: 157) megjegyzi, hogy akkor, amikor az alanyi és az állítmányi rész elkülönítése grammatikai eszközökkel még nem általános, nyilvánvalóan a szupraszegmentális határjelzésnek is lényeges lehetett a szerepe. Megállapítása kiegészíthető a következőkkel: tekintettel arra, hogy az elemzések forrásául szolgáló kódexek szövegét olvasták is meg mondták is, az olvasás esetében – a szupraszegmentumok hiányában – a mondatrészek közötti határjelzés egyértelműsítésében még csak fokozottabban érvényesülnie kellett a névelők szerepének. Ezzel implicite azt is állítom, hogy e változás kialakulását, illetőleg érvényesülését az írott szöveg segítette elő. És így is van: az írásbeliség szerepe a nyelvi norma kialakulásában tapasztalati tény. Márpedig a személyes névmási birtokos névelőzése a nyelvi norma elemét képezi.

IRODALOM

- É. Kiss Katalin 1998: Mondattan, in É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*, Budapest, Osiris, 17–184.
- I. Gallasy Magdolna 1991: A névelő és a névelő-előzmény, in Benkő Lóránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana I: A korai ómagyar kor és előzményei*, Budapest, Akadémiai, 461–75.
- I. Gallasy Magdolna 1992: A névelők, in Benkő Lóránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1: A kései ómagyar kor: Morfematika*, Budapest, Akadémiai, 716–71.
- S. Hámori Antónia 1995: Az alárendelő szerkezetek: A főnévi szerkezetek, in Benkő Lóránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2: A kései ómagyar kor: Mondattan – szöveggrammatika*, Budapest, Akadémiai, 329–425.
- Károly Sándor 1995: Kései ómagyar kori emlékek szöveggrammatikája, in: Benkő Lóránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2: A kései ómagyar kor: Mondattan – szöveggrammatika*, Budapest, Akadémiai, 761–834.
- Szabolcsi Anna 1992: *A birtokos szerkezet és az egzisztenciális mondat*, Budapest, Akadémiai.
- Szabolcsi Anna, Laczkó Tibor 1992: A főnévi csoport szerkezete, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*, Budapest, Akadémiai, 179–298.
- Wacha Balázs 1995: A mondat szórendje, in Benkő Lóránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2: A kései ómagyar kor 2: Mondattan – Szöveggrammatika*, Budapest, Akadémiai, 155–209.